

- H. Saradi-Mendelovici 1990 H. Saradi-Mendelovici, „Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries“, *Dumbarton Oaks Papers* 44, 1990, 47-61.
- D. Shanzer 1986 Danuta Shanzer, „The Anonymus Carmen contra paganos and the Date and Identity of the Centonist Proba“, *Revue des Études Augustiniennes* 32, 1986, 232-248.
- N. Turchi 1939 Nicola Turchi, *La religione di Roma antica*, Licinio Capelli editore, Bologna, 1939.
- S. H. Wallis 2008 Susanne H. Wallis, *Understanding and Dealing with Evil and Suffering: A Fourth Century A.D. Pagan Perspective*, MA Thesis, University of Adelaide, 2008. <http://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/handle/z440/49853/2/01front.pdf> (18.1.2013).

INTRNETSKE BAZE PODATAKA

- www.jstor.org
- <http://muse.jhu.edu> Project Muse
- www.archive.org Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music
- www.perseus.tufts.edu Perseus Digital Library, Tufts University, Gregory R. Crane ed.
- www.persee.fr Persée: Portail de revues en sciences humaines
- <http://remacle.org/> L'Antiquité grecque et latine, du moyen âge
- <http://gallica.bnf.fr> Bibliothèque nationale de France
- <http://www.cairn.info/> CAIRN. Izdanja francuskih i belgijskih izdavača Belin, De Boeck, La Découverte, Erès i Bibliothèque nationale de France
- www.documentacatholicaomnia.eu Documenta Catholica Omnia, Omnium Patrum, Conciliorum, Ss Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiae Qui Ab Aevo Apostolico Usque Benedicti XVI Tempora Floruerunt

Relja Seferović

Između škole i politike: o izdanju djela *De inventione* i političkoj kulturi Dubrovnika u 16. stoljeću*S ishodišta: retorika među političkim temeljima*

Pripremajući izdanje Ciceronove rasprave *De inventione*, humanist Nascimbene Nascimbeni iz Ferrare upoznao nas je s nizom značajnih komentatora teorije govornišтва, od Aristotela do renesansnih mislilaca. Desetak godina Nascimbenijeva rada kao upravitelja dubrovačke javne škole ostavilo je snažnog utjecaja na ovu sredinu, tradicionalno posvećenu praktičnim vrijednostima. U nemirnim prilikama druge polovice 16. stoljeća njegovo je izdanje Ciceronova teksta postalo odgovarajućim političkim priručnikom, iz kojega su crpili dragocjene spoznaje dubrovački diplomati, kao i teoretičari.

Ukoliko je država umjetničko djelo, po tradicionalnom historiografskom gledištu,¹ njezina samodostatnost temeljila se na nekolicini ključnih uporišta, poput gospodarske i vojne moći, sloge među stanovništvom, racionalnog uživanja prirodnih dobara. Znanje je nezaobilazni preduvjet za izgradnju svakog od navedenih uporišta na kojima je stoljećima počivalo visoko znanje Dubrovačke Republike, grada-države koji je svoj puni procvat doživio u vrijeme renesanse, razdoblja obilježenog promicanjem klasične kulture i znanja barem jednako koliko i razvitkom likovnih umjetnosti. Zato škola izbija u prvi plan među ustanovama kojima je Republika dugovala tadašnju veličinu i na kojima je ujedno zasnivala nadu da će veličina i potrajati.

Tražeci odgovor na pitanje o svrsi državnoga školstva u Dubrovačkoj Republici, nameće se jednostavna misao da su vlasti prvenstveno bile zainteresirane za praktičnu korist svojih podanika. Sustav višestoljetnoga trajanja² bio je osmišljen tako da ponudi temeljno obrazovanje budućim trgovcima, pravnicima, klericima i državniciima,

¹ Klasično mišljenje Jacoba Burckhardta (*Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb: Prosvjeta, 1997, prvo poglavlje) u novije vrijeme osporavano je tvrdnjom da je „renesansna država rezultat spleta povijesnih okolnosti i slučajnosti koje su se stekle, a ne planiranog ljudskog nauma. Nije emanacija samo plemenitih aspiracija, već rezultat mogućeg“ (Damir Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*. Zagreb: Barbat, 2000, 11). Na Burckhardtovu misao odgovara se i metaforom o državi kao obrtničkom djelu, zbog „artizanskog fervora kojim su renesansni političari oblikovali državne forme i institucije“ (D. Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*, 26).

² Suvremena su istraživanja početke organiziranog školskog sustava u dubrovačkoj srednjovjekovnoj komunici, kao prethodnici Republike, datirala ranim 14. stoljećem, iako bi njegovi korijeni mogli sezati još dublje u prošlost (Bariša Krekić, „The Attitude of Fifteenth Century Ragusans Towards Literacy.“ *Variorum Reprints*, 1997, n. VIII., 226).

početog rada.¹⁴ formalno je prije svega težio sebi olakšati nastavu, a ne impresionirati poslodavce učenošću. Isti su ionako bili toliko zadovoljni da su novčanom potporom i omogućili tiskanje ove knjige u Veneciji 1564., ispunjavajući time uobičajenu obvezu prema vrijednome znalcu koji ih je počastio poslovičnom svečanom posvetom.¹⁵

Zbog navedenih okolnosti u kojima je nastalo, djelo nadilazi okvire tipičnih retoričkih udžbenika, karakterističnih za kasnije, barokno vrijeme, jednostavno koncipiranih oko objave izabranog govora antičkog autora vrijednog oponašanja, uz postupna i potanka tumačenja.¹⁶ U bogatoj dubrovačkoj književnoj praksi ovaj pokušaj ostao je usamljen. Istodobni srodni naponi domaćih državnika i pisaca, pjesnika Dinka Ranjine¹⁷ i "aristokrata duha", filozofa Nikole Vitova Gučetića,¹⁸ ostali su u okvirima općih uputa, ne ulazeći u konkretan rad na nekom izabranom tekstu, možda ne prepoznavajući vrijednost teme koje se prihvatio Nascimbeni, ne uočavajući njenu originalnost i, nadalje, korisnost za dubrovačku sredinu.¹⁹ Tek kroz kasnije utjecaje Nascimbenijeva rada, kroz aktivnosti novih naraštaja učenika²⁰ i praktičnu primjenu znanja sadržanih u njegovim komentarima i citatima drugih autora uz izdanje *De inventione* stječemo jasno svjedočanstvo o kulturnim izvorima iz kojih je tada istjecala zavojita, nemirna rijeka dubrovačke političke misli i pritom ostajala u koritu uskih vlasteoskih interesa, zadržana tradicionalnim pragmatizmom.²¹

¹⁴ Sudeći po njegovim samostalnim komentarima, po brojnim citatima klasičnih autora i po zahtjevnosti i opsegu samoga Ciceronova teksta, lako je zaključiti da je na njemu radio mnogo više od svega četiri godine, koliko je prošlo između njegova dolaska u Dubrovnik i izlaska knjige iz tiska.

¹⁵ Zbog zatranosti mnoštvom ljudi od pera koji su posvećivali Senatu svoja djela radi stjecanja neophodne potpore za izdavanje, krajem Republike uvedena je čak zabrana prihvaćanja posveta. S time se suočio i ugledni crkveni povjesničar Jacopo Coleti, kada je na sjednici Senata 26. studenog 1791. odbijen prijedlog da se prihvati posveta njegove povijesti dubrovačke Crkve, s odgovarajućim darom (*Acta Consilii Rogatorum*, serija 3, sv. 198, f. 204r, Državni arhiv u Dubrovniku).

¹⁶ Usporedba između Nascimbenijeva rada i klasičnog udžbenika retorike koji je početkom 18. stoljeća studentima napisao isusovac Martin Du Cygne pokazuje u pravoj mjeri koliko je renesansno izdanje bilo politički uvjetovano i time utjecajnije u svojoj sredini od kasnijega napora baroknog učitelja, ma koliko da je uživao veći auditorij. Cjelovitiju usporedbu dvaju različitih pristupa može se naći u R. Seferović, "Nascimbene Nascimbeni", 88-101.

¹⁷ Ranjinin napor u tom pravcu razmatramo kroz predgovor djela *Pjesni razlike*, tiskanog u Firenci 1563., kojemu su u suvremenoj znanosti priznate zasluge i vrijednost osobito zbog "uvođenja stanovitih misaonih struktura u jezični medij hrvatskog narodnog jezika" (Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986, 91).

¹⁸ Ljerka Schiffler, "Umijeće retorike u starijoj hrvatskoj filozofskoj baštini." *Rad HAZU* 510 (2011), 124.

¹⁹ Drugo je moguće tumačenje da nisu dovoljno poznavali golemu literaturu potrebnu za tako zahtjevan zadatak, ali barem u Gučetićevu slučaju neznanje nije pravi argument. Pregled autora čija je djela poznao daje Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 105, uz opravdan zaključak da "poznavanje velike literature autora, prijevoda i komentatora nije bilo samo odraz njegova velikog knjiškog entuzijazma i eruditnosti, nego i ponesenost pansofijskim idealom njegova vremena".

²⁰ Nezaobilazno je ime Ivana Lukarevića, predavača retorike na *Collegium Romanum* i autora udžbenika *Eloquentia sive de inventione* (noviji osvrt na njegov rad nudi Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 116).

²¹ Uz analizu djela Nikole Vitova Gučetića, Nascimbenijeva učenika, zabilježeno je da je "retorička kultura, govorničtvo kao najviše umijeće mudrosti od najranijih vremena onaj uvijek živi ideal novog elana građanske gorljivosti, izvor i uzor posebice Dubrovačke Republike", pri čemu se ističe ovisnost o "antičkoj i kasnijoj tradiciji, o Aristotelu, a onda naročito rimskim piscima i političarima, prije svega Ciceronu, klasiku govorničtva, a zatim Kvintilijan i Demosten" (Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 104).

Korak dalje u tom pravcu dovodi do čitanja ovog izdanja Ciceronova teksta kao svojevrsnog političkog udžbenika,²² s jasno naznačenim i brojnim primjerima bogato ilustriranim pravilima za uspješno svladavanje govorničkog umijeća, najjačeg oružja dubrovačke vanjske politike, ali i znaka prestiža na raspravama unutar gradskih zidina. Dok o sudarima različitih struja na burnim sjednicama državnih vijeća možemo suditi samo po škrtom sadržaju usvojenih zaključaka,²³ jer šutnja izvora krije govorničke istupe zainteresiranih strana, kultura javne riječi posvjedočena je raspravom između dominikanaca i franjevacu oko tumačenja papine poslanice o oprost, vođenom 1550. godine pod budnim okom vlasti u dvorani Malog vijeća,²⁴ kao i istupima brojnih propovjednika u dobro posjećanim gradskim crkvama, osobito katedrali.²⁵ Svima je praktični oslonac u retoričkom umijeću bio nezamjenjiv, a teorijski poticaj poput ovoga dobrodošao.

Nascimbenijevo čitanje Cicerona

Među klasičnim i suvremenim teoretičarima vlada suglasje o predmetu kojim se bavi *inventio*, jedan od pet dijelova retorike: otkriće tema za uvjeravanje u bilo kojem

²² Ciceronov golemi doprinos kulturi političke misli samostalnim radom kao i prenošenjem grčkih klasika, osobito Aristotela, nezaobilazna je tema istraživačima povijesti ideja, koji izučavaju njegove utjecaje na autore od Boetija do mislilaca 12. stoljeća kao što su Thierry iz Chartresa, Vilim iz Champeuxa i Petar Helias (Stephen F. Brown – Juan Carlos Flores, *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*. Lanham, Maryland etc.: The Scarecrow Press, 2007, 58, 213, 273, 299). Primjerice, na konkretan Ciceronov doprinos pojmu "građansko društvo" upozorava Manfred Riedel, "Društvo, građansko" u: *Građansko društvo i država: povijest razlike i nove rasprave*. Izbor tekstova Zoran Pokrovac. Zagreb: Naprijed, 1991, 42, s naglaskom na skovani termin *societas civilis* i *communitas civilis*. U sredini obilježenoj prvenstveno pragmatičnim ciljevima, poput Dubrovačke Republike, logično je da su i naoko posve teoretske rasprave o govorničkom umijeću dobivale novi smisao, novo čitanje prilagođeno trajnim potrebama.

²³ Približno iz ovoga vremena, od konca 15. do druge polovice 16. stoljeća, potječu odluke kojima se regulira status crkvenih ustanova na teritoriju Republike (s formiranjem zasebnih kongregacija Benediktinskog, Dominikanskog i Franjevačkog reda), produbljuju se unutrašnji zapleti među suprotstavljenim političkim strujama koji kulminiraju ubojstvom državnika Frana Gundulića i određuje se trajni pravac vanjske politike Republike poslije odmjerenja snaga između zapadnih sila i Osmanskog Carstva. Sažeti pregled tih zbivanja iznosi Relja Seferović, "Bijeli ovratnici na tamnoj halji: položaj klera u Držićevu Dubrovniku" (izlaganje održano na međunarodnoj konferenciji posvećenoj 500. obljetnici rođenja Marina Držića, *Marin Držić i njegovo doba*, Dubrovni i Siena 2.-7. rujna 2008).

²⁴ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I, uredio Stjepan Krsić. Zagreb: JAZU, 1975, 233-234. Također S. M. Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. IV: 385-386. Ovaj dio Crijevićeva teksta iz djela *Sacra metropolis* našao se među stranicama koje su uklonjene iz izvornika i cenzurirane odlukom Senata, a nedavno je pronađen u Državnom arhivu u Dubrovniku u fondu *Miscellanea rezidencijalnog poglavarstva*. O tome više Relja Seferović, "Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike", u: Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*. Uredio Relja Seferović. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008, 66-67.

²⁵ Svega nekoliko godina poslije Nascimbenijeva odlaska iz Dubrovnika, augustinac Cristoforo Amaroni kao propovjednik 1573. zatražio je državnu intervenciju radi smirivanja dijela buntovnih domaćih klerika (S. Krsić – S. Razzi, *Povijest dubrovačke metropolije i dubrovačkih nadbiskupa (X.-XVI. Stoljeća)*. Dubrovnik: Biskupski ordinarijat – Split: Crkva u svijetu, 1999, 147).

nje plaće, posvetivši Signoriji svoju retoriku”,³⁸ da bi kasnije boravio u Rimu i Napulju, u službi aragonskog kralja, Trapezuntski je uživao veliki ugled kod Nascimbenija, koji ga je smatrao “vrlo oštromnim”.³⁹ Njegove potanke usporedbe Grka i Latina, s težištem na sličnostima u jeziku i u izboru književnih vrsta,⁴⁰ uvrštene su u raspravu o govorništvu u pet knjiga, koja se pak našla na prvom mjestu u zbirci rasprava o retorici objavljenih u radionici mletačkog tiskara Alda Manuzija 1523. godine. Iznosimo je kao Nascimbenijevo priručno pomagalo: s obzirom na svoju sjevernotalijansku provenijenciju, poznavao je i cijenio odgovarajuća izdanja, pa je i svojeg suvremenika Paola Manuzija pohvalio kao “veleučenog čovjeka, vrlo istančanog u svakoj retoričkoj vrsti”.⁴¹ Iako tu obuhvaćene rasprave⁴² formalno nisu slične Nascimbenijevim obrascima, jer se ne radi o kritičkom izdavanju tekstova, slična nam djela pomažu ocijeniti širinu njegovih književnih ukusa.

Nepravедno bi bilo uz ime Jurja Trapezuntskog prešutjeti brojne kasnoantičke retere i gramatičare čijim se autoritetom služio Nascimbeni raščlanjujući Ciceronov rad i ulazeći dublje u retoričko carstvo: Kvintilijana, Fortunacijana, Servija, Boetija, Hermagora, Hermogena i osobito Marija Viktorina, smatranog za najiscrpnijeg komentatora rasprave *De inventione*.⁴³ Svakom od njih naš je priređivač pronašao odgovarajuće mjesto, želeći dokazati vlastito znanje, ma koliko da ga je ograničeni format spriječio da do kraja razvije kritičko mišljenje i dovrši započeti poredbeni postupak. Primjerice, dok je Servije citiran više kao gramatičar nego kao komentator Vergilija,⁴⁴ poslužio mu je i za polemiku zbog historiografije, uz Nascimbenijevu tvrdnju da “povijest sadrži istinite stvari i, što god rekao gramatičar Servije, daleke od našeg sjećanja”.⁴⁵ S druge

³⁸ J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, 59, 200.

³⁹ Tako ipak nije mislio Jacopo Taurello iz Fana, koji je u pismu Tomi Diplovatiju u Carigrad 24. travnja 1523. naglasio da se čudi njegovim greškama i činjenici da nema popravaka, “iako je živio svega 80 godina ranije”. Pismo je u predgovoru zbirke retoričkih rasprava objavljene 1523. u tiskari Alda Manuzija u Veneciji, bez numeracije stranica, a njime se kritizira raniji rad Trapezuntskog. Navedeno zapažanje u skladu je s izdavačkom praksom kod pedantnog Alda Manuzija, koji je upošljavao desetine lektora da bi izdanja bila bez greške (Pierre Chaunu, *Vrijeme reformi. Religijska historija i civilizacijski sistem. Kriza kršćanstva. Rascjep (1250-1550)*. Zagreb: Antibarbarus, 2002, 224-225).

⁴⁰ *Georgii Trapezuntii viri doctissimi rhetoricorum liber quintus*, 61a-63a.

⁴¹ [...] *vir doctissimus ac in omni dicendi genere politissimus (De Inventione Libros Commentarius, 55a)*, spominjući na istom mjestu knjigu koju je ovaj napisao o rimskim zakonima (*de legibus Romanorum composuit*).

⁴² Uz nezaobilaznog Aristotela, tu su i rasprave Hermogena, Priscijana, Hirija Fortunacijana, Publija Rutilija Lupa, Elija Festa Aftonija, Akvile Rimljanina, sve na latinskom jeziku.

⁴³ Stvarajući čvršće temelje za još nejak Benediktinski red, Kasiodor je u 6. stoljeću preporučivao svojim redovnicima da čitaju Marijev komentar, kao i sam tekst *De inventione*, uz rasprave Kvintilijana i Fortunacijana (*Marii Victorini Explanaciones in Ciceronis Rhetoricam*. Cura et studio Antonella Ippolito. Turnhout: Brepols Publishers, 2006, XII).

⁴⁴ Gramatičar iz 4. stoljeća, Servije Honorat je s te strane mogao biti blizak Nascimbeniju, budući da je humanist iz Ferrare i sam objavljivao komentare na *Eneidu*.

⁴⁵ *Historia res verae continet et, quidquid Servius grammaticus dixerit, a nostra memoria remotas (De Inventione Libros Commentarius, 21b)*.

strane, za imenima Kvintilijana, Hermagore,⁴⁶ Hermogena⁴⁷ i Fortunacijana⁴⁸ posegao je već na početku, baveći se četirima vrstama ishodišta govorničkog umijeća (*quatuor genera constitutionum*),⁴⁹ dok se kasnije našlo mjesto za Platona, Pitagoru i Eratostena, a poznavao je i Boetijeve komentare o Ciceronovoj raspravi *Topica*. Napokon, od svojih suvremenika spomenuo je Rudolfa Agricolu, Erazmova preteču i zemljaka, također komentatora Ciceronovih djela i poznata po raspravi *De inventione dialectica*, a pohvalio je rad Bartolomea Cavalcantija, čije ga je djelo *La retorica* objavljeno 1555. ponukalo na zaključak da je tekst “doduše pisan talijanskim jezikom, ali vrlo učeno i fino”.⁵⁰

Dakako, središnje mjesto među svim znalcima pripalo je Aristotelu, kojega je i sam Ciceron uvrstio u vlastite uzore.⁵¹ Uz nezaobilaznu *Retoriku*, Nascimbeni je citirao i *Nikomahovu etiku*, *Poetiku* i *Politiku*. Filozof je, po mišljenju našeg autora, bio jedinstven “po izvrsnom sudu” i po učenosti i Nascimbeni se pitao može li se itko usporediti s njim. Međutim, Aristotel nipošto nije predstavljen kao apsolutni, neporecivi autoritet, pa je uza sve pohvale dometnuta i misao “koliko se on sam odlikovao većom mudrošću i duhom [*ingenio*], toliko se trebaju ljudima [*insipientiores*] smatrati oni koji se više pouzdaju u Aristotelov ugled nego u zdravi razum”. Nascimbeni se poklonio i Ciceronovu geniju, nazivajući ga najvećim umjetnikom latinskoga jezika, ističući za sebe da je “navikao braniti i najupornije zastupati Ciceronov sud”, ali ni on nije bio

⁴⁶ Kako navodi Lj. Schiffler, “Umijeće retorike”, 105, Hermagoru je izučavao i Nikola Vitov Gučetić.

⁴⁷ Autor jednog od standardnih udžbenika u govorničkom obrazovanju, *O idejama stila*, Hermogen posuđuje od pjesništva želeći dokazati da je i prozi neophodan ritam (novije rasprave o njegovu radu nude Wilhelm Wuellner, “Arrangement”, u: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B. C. – A. D. 400*. Ed. by Stanley E. Porter. Boston – Leiden: Brill, 2001, 73, kao i Vessela Valiavitcharska, “Byzantine Oratorical Rhythm and the Classical Heritage”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 59 (2009), 215). Posežući za stihovanim blagom iz ravnice Vergilija, na prvom mjestu, ali i grčkih klasika Sofokla, Euripida i Aristofana, Nascimbeni slijedi isti pristup, proširujući ga s forme na sadržaj, pa dalje raspravlja o dramskim vrstama po Aristotelu: *Quod si poesis imitatio est, uti Aristotelis in poetica sentire videtur, tragoediae humanae actiones atque illas quidem illustriores, comoedia vero humiliores immitetur, tragoedia et comoedia res verisimiles contineat necesse est et ex rebus inter se verisimiliter cohaerentibus constet, oportet (Nascimbaeni Nascimbaeni, 20b)*. Dalje tvrdi da su ovakve tragedije Sofokla i Euripida, komedije Menandra i Terencija, dok Aristofanove komedije, s raznim životinjama i biljem, nisu istinite ni slične istini. Ističe da zato Ciceron pravilno definira fabulu, pri čemu ne spominje ni komediju ni tragediju, nego ilustrira predmet prikladnim primjerom (*sed exemplum rei apositum subiecit*).

⁴⁸ Retor iz 4. stoljeća i “noviji učitelj”, *doctor novellus*, Fortunacijan je značajan i zbog određenja vrsta govora po vanjskim značajkama, odnosno “veličini, kakvoći i dužini trajanja”, kako navodi Ernst Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971, 456, 459.

⁴⁹ Redom *genus coniecturale, definitivum, generale, translativum*: vrsta koja se temelji na pretpostavljanju ili zaključivanju, vrsta koja razjašnjuje ili tumači, općenita vrsta i vrsta vezana uz prenošenje (metafore i tropi). Nascimbeni je upozorio na veliki sukob među retoričarima pri određivanju posljednje vrste (*De Inventione Libros Commentarius, 10b*).

⁵⁰ *De Inventione Libros Commentarius, 16b*.

⁵¹ Za Cicerona Stagiranin predstavlja “zlatnu rijeku rječitosti”, *aureum flumen orationis* (Lj. Schiffler, “Umijeće retorike”, 115. Citat je preuzet iz *Academica* II, 119 (odnosno *Lucullus*, cap. XXXVIII) i cjelovito glasi: *veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles*).

oslobođen od prava na grešku.⁵² Napokon, uz samu raspravu *De inventione* opravdano je naglasio da se ovdje ipak radi o mladenačkom djelu prvaka rimske govorničke pozornice, mjestimice nedotjeranom i nedorečenom, čime je prešutno uzveličao vlastitu ulogu retora-tumača i komparatista klasične književnosti.

Međutim, baš na ovom polju Nascimbeni je zastao, ne odvaživši se na odlučniji interpretativni iskorak kojim bi prodro dublje u izabrano područje istraživanja govorničkog umijeća. Svi autoriteti poslužili su mu samo da razjasni *inventio* kao dio retorike, pritom ne postavljajući pitanje čemu sama *inventio*, u kakvom je odnosu prema ostalim elementima retorike, zaslužuje li prednost pred njima. Uskratio nam je odgovor na mišljenja koja su zastupali pojedini komentatori čija je djela poznavao. Taj nedostatak, metodološke prirode, uočavamo čitajući druga djela, u kojima je, primjerice, zabilježeno shvaćanje da najveća vrijednost govora nije *inventio*, iznalaženje, već *elocutio*, izražavanje, stil. Juraj Trapezuntski tvrdio je da su je drugi pisci nepravedno odbacili, dok je sam odbacivao *inventio*.⁵³ Obradujući iscrpno to pitanje, bavio se kovanicama, *inventiva verba*, što je zanimalo i Nascimbenija, iako nije prekoračivao klasične okvire. Ovo mišljenje o vrijednosti *elocutio* također nalazi svoje mjesto u osobitostima dubrovačke sredine, s neprekidnom potrebom za promišljenom diplomacijom i pažljivim izborom odgovarajućih izraza da se prenesu tako srodne, gotovo nepromjenjive misli i poruke o kojima su izravno ovisili krhka sloboda i blagostanje Republike. Budući da se Dubrovnik prirodno razvijao kroz višejezičnu sredinu, čiju su kulturu obilježili latinski, talijanski i *slovenski*, primjena odgovarajućih pravila u različitim okolnostima značila je diplomatski uspjeh ili poraz.

Praktične diplomatske vrline

Koliko je knjiško znanje dopunjeno neposrednim životnim iskustvom imalo značaja na renesansnoj društvenoj i političkoj pozornici, svjedoče nam karijere nekolicine izabranih dubrovačkih ljudi "od pera i od toge". Dinko Ranjina i Nikola Vitov Gučetić po sedam su puta vršili čast dubrovačkog kneza uz niz drugih visokih dužnosti u upravnom aparatu Republike.⁵⁴ Unatoč osobnoj sklonosti teorijskim disciplinama poput teologije i retorike, za Gučetića je praktično ostalo ispred teorijskog. Budući da govorništvu pridaje osobito značenje i ulogu u državnom životu, pri čemu se poziva i na vlastito sudačko iskustvo, neupitna je njegova veza s prethodnim teoretičarima go-

⁵² *Hac a meo consilio dicta esse velim non ut summum latini sermonis opificem sugillare audeam, cuius causam aequo animo suscipere et acerrime tueri consuevi; verum ut aliis me longe doctioribus materiam cogitandi et scribendi praebeam, si quid quam reperiri unquam possit, quo tantus alioqui vir ab huiusmodi errore (modo sit error) vindicari possit (De Inventione Libros Commentarius, 45a).* Usporediti također R. Seferović, "O retoričkoj kulturi u Dubrovniku Petrićeva vremena", 454.

⁵³ *Georgii Trapezuntii viri doctissimi rhetoricorum liber quintus*, 59b.

⁵⁴ Marinko Šišak, "Nikola Gučetić i njegova teorija države", u: Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*. Zagreb: Golden Marketing i Narodne novine, 2000, 13-14; Pavao Pavličić, "Ranjina, Dinko", u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Uredili Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000, 609.

vorništvu. U raspravi njegova učitelja Nascimbenija o *De inventione* upravo je sudski govor najviše zastupljen kao vrsta, a činjenica da u drugim radovima Gučetić nastoji "sustavno i realno proučavati državne oblike kroz povijest" povezuje ga s promišljanjima o vezi retorike s politikom. Osim toga, poveznice su s njegovom svakodnevnom praksom kad ističe pamćenje (*memoria*) kao najznačajnije govorničko umijeće, odnosno doživljava *inventio* kao pronalaženje istinitih stvari. Pa ipak, nije se otrgnuo iz zagrljaja teorijskog, njegovi pogledi o državnom uređenju ne leže toliko na osobnom državničkom iskustvu, koliko na gledištima Aristotela i srednjovjekovnog tomizma; tomu posvećuje više pozornosti, nego ekonomskoj analizi stvarnosti vlastita vremena.

Koliko se pak može reći o Gučetićevim govorničkim istupima? Njegovo angažirano govorništvu ostalo je omeđeno dvjema skupinama. S jedne strane politička i sudska praksa, koja uglavnom nije prekoračila prag Kneževa dvora i zato joj nema cjelovite potvrde u redovito lapidarnim zapisima pisara sa sjednica dubrovačkih vijeća, a s druge strane propovijedi održane u katedrali kad je javno pozivao Židove da se odreknu svoje vjere i obrate na kršćanstvo.⁵⁵ Sve ostalo iznio je tek u brojnim spisima kao trajnom izvoru nadahnuća za naraštaje istraživača povijesti filozofije i srodnih disciplina. Njegov najpoznatiji teorijski doprinos na polju govorništvu je komentar prve knjige Aristotelove *Retorike*, objavljen 1600.⁵⁶ Pa ipak, Gučetić umjesto retorike ističe matematiku kao vrlo bitnu u odgoju djeteta. U raspravi o upravljanju obitelji piše: "oni kojima je sposobnost domišljanja veća od umne snage, pogodniji su za matematička znanja. U toj naime znanosti ne dolazi se do zaključaka dok nisu u osjetilima pokazane te pretpostavke. Ovi, međutim, nisu pogodni za božansku znanost, jer se u njoj raspravlja o bitnostima koje nadilaze tjelesnu veličinu, a oni koji nisu tako oštroumni i koji izvan osjetilnog zapažanja za ništa drugo nisu sposobni, podobni su za učene retorike, poetike i zakona."⁵⁷

Prikazavši dvojstvo između apstraktnih i egzaktnih znanosti, Gučetić je i jedne i druge uklopio u svoj idealni obrazovni krug. Ovaj mislilac i polihistor izlaže tako poglede koje možemo shvatiti kao još jednu potvrdu načela precizirana s Nascimbenijeve strane. Kako drukčije objasniti kada u drugom dijelu tumačenja uz *De inventione* poseže za moralnim vrednotama, naravno, ovijajući ih isključivo u kršćansko ruho? Ista misao provlači se i kroz pokušaj da neke opće etičke vrednote, za koje se zalaže Ciceron, objasni samo kršćanskim stajalištima: tvrdi da kršćaninu ne priliči da nadu zasniva samo na onome što je prolazno i trenutno. Trajnost je nesumnjivo vrлина, pa i odlika vrsna strateškog planiranja, osobine koja je u to vrijeme još uvijek krasila vlastodršce Dubrovačke Republike u cjelini. Međutim, neki su pojedinci uspjeli darovitošću na-

⁵⁵ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku (Jews in Dubrovnik)*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo "Dr Miroslav Šalom Freiberg", 1989, 27; Maren Frejdenberg, *Jewish life in the Balkans (15th to 17th centuries)*, Tel-Aviv: copyright by Maren Frejdenberg, 1999, 207.

⁵⁶ M. Šišak, "Nikola Gučetić i njegova teorija države", 17.

⁵⁷ Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*. Prevela Maja Zaninović, priredio Marinko Šišak. Zagreb: Hrvatski studiji, 1998, 249.

